Edukacja Dziecka
nr 7 (2023)
s. 75-89
ISSN 2543-6406
LICENCJA: CC BY-NC

Klaudia Makasów
ORCID ID:0009-0008-7955-3578
Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna im. Z. Herberta w Gorzowie Wielkopolskim

„Przemieszczone dzieciństwo”[1] czynnikiem włączającym dzieci uchodźcze z Ukrainy w strukturalne ramy edukacyjne w Polsce

Streszczenie

Rosyjska agresja na Ukrainę jest brzemienna w skutkach nie tylko dla kraju ciemiężonego, lecz dla całego świata. Najbardziej jednak dotyka dzieci uchodźcze z Ukrainy, które doświadczają „przemieszczonego dzieciństwa”. Dodatkowo obarczone traumą, szokiem kulturowym oraz destabilizacją tożsamości w konsekwencji mogą doświadczyć wielu zaburzeń (np. zespół stresu pourazowego) rezonujących na ich dorosłe życie. W celu minimalizacji negatywnych skutków „przemieszczonego dzieciństwa” poprzez włączanie podopiecznych w polski system edukacji następuje strukturyzacja ich życia. Stabilizacyjną rolę pełni również biblioterapia mająca miejsce w gorzowskiej Książnicy, która jest formą desensytyzacji dzieci uchodźczych. W niniejszym artykule zwrócono również uwagę na wyzwania stojące przed polskimi placówkami oświatowymi oraz instytucjami kultury wobec masowego napływu młodych imigrantów do Polski.

Słowa kluczowe: uchodźcy wojenni, trauma, przemieszczone dzieciństwo, edukacja, wielokulturowość, biblioterapia.

1. Skutki wojny w Ukrainie

Konflikt zbrojny w Ukrainie, który rozpoczął się 24 lutego 2022 r., implikuje wiele pejoratywnych restrykcji nie tylko dla kraju ciemiężonego, ponieważ wojna w Ukrainie ma zasięg globalny. W następstwie rosyjskiej agresji Europę opanowuje kryzys gospodarczy, Polskę zalewa fala uchodźców wojennych, próbie zostają poddane dotychczasowe sojusze polityczne.

W kilku polskich wschodnich miejscowościach przygranicznych z Ukrainą powstały punkty recepcyjne (Przemyśl, Dorohusk, Dołhobyczów, Zosin itd.), do których pociągami masowo przybywali uchodźcy wojenni – w dużej mierze kobiety z dziećmi.

[1] Termin zaczerpnięty z książki A. Boroń, A. Gromkowska-Melosik, *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*, Kraków 2022, s. 230.

W owych miejscach czekała na nich pomoc medyczna, ciepły posiłek, odpoczynek, a także punkt informacyjny. Według polskiej Straży Granicznej od 24 lutego 2022 r. do 27 maja 2022 r. do Polski przybyło 3,659 mln osób z Ukrainy[2].

Na okupanta, czyli Rosję, zostają nałożone sankcje gospodarcze (zakazy importu i eksportu, konfiskata mienia, sankcje w dziedzinie transportu, w dziedzinie energii itp.), a wszystko po to, by uszczuplić bazę gospodarczą Rosji i ograniczyć Kreml do finansowania wojny[3].

Zastana sytuacja generuje wyzwania nie tylko dla polskiego rządu, lecz także dla polskiego społeczeństwa. Ci ostatni solidaryzują się z narodem ukraińskim i wykazują altruistyczną postawą, zapewniając schronienie we własnych domach oraz wszelką pomoc humanitarną. Działania polskiego rządu w porozumieniu z Radą Unii Europejskiej odnoszą się do wdrożenia mechanizmu tzw. ochrony czasowej dla osób uciekających z Ukrainy w wyniku wojny. Ponadto 12.03.2022 r. wydano Ustawę o pomocy obywatelom Ukrainy gwarantującą legalność pobytu. „Ustawa chroni przybyłych do Polski od 24.02.2022 r. obywateli Ukrainy przez 18 miesięcy (z możliwością przedłużenia tego okresu), przy czym opuszczenie terytorium kraju na okres powyżej miesiąca uniemożliwia powrót do Polski"[4]. Uregulowano także kwestię zatrudniania imigrantów oraz pomoc socjalną, w tym: świadczenia rodzinne (zasiłek rodzinny, becikowe, świadczenia opiekuńcze, świadczenia rodzicielskie), świadczenia wychowawcze (500+), „dobry start", rodzinny kapitał opiekuńczy i dofinansowania obniżenia opłaty za pobyt dziecka w żłobku. Odrębne akty prawne normalizują kwestie włączania dzieci uchodźczych do polskich placówek oświatowych, o czym szerzej będzie w kolejnym podrozdziale.

W świetle przepisów o pomocy udzielanej uchodźcom w związku z konfliktem zbrojnym w Ukrainie i ustawy z dnia 12.03.2022 r., która reguluje m.in. sprawy mieszkaniowe imigrantów wojennych w Polsce, rząd zaoferował tymczasową formę zakwaterowania. Ponadto uchodźcy mogą wystąpić o dodatki mieszkaniowe – wystarczy posiadać tytuł prawny do zajmowanego lokalu mieszkalnego lub bez tytułu prawnego – oczekiwać na zawarcie umowy najmu socjalnego lokalu[5]. Wsparcie

[2] P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022, s. 8.

[3] https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_pl [dostęp: 27.08.2023].

[4] M. Golec, T. Kołodziej, T. Pietrzak, A. Sukiennik, *Poradnik dla uchodźców z Ukrainy*, Warszawa 2022, s. 17.

[5] E. Bończak-Kucharczyk, *Sytuacja mieszkaniowa uchodźców z Ukrainy w Polsce*, Warszawa 2022, [stan prawny na 1 lipca 2022 r.], s. 34-35.

finansowe w wysokości 40 zł za osobę dziennie otrzymali również Polacy udzielający zakwaterowania i wyżywienia obywatelom Ukrainy.

Uchodźcy otrzymali również jednorazowe świadczenie pieniężne w wysokości 300 zł (poza wcześniej wspomnianymi świadczeniami), jeżeli zostali wpisani do rejestru PESEL. Przeznaczone było na pokrycie kosztów związanych z opłatami mieszkaniowymi, a także na żywność, środki higieny osobistej, odzież i obuwie.

Przez ponad rok imigranci mogli korzystać z darmowych usług komunikacji miejskiej. Obecnie, kilka miesięcy po rocznicy wybuchu wojny w Ukrainie rząd polski zlikwidował punkty z noclegami tymczasowymi (mowa o halach sportowych) oraz zawiesił możliwość korzystania z darmowego transportu dla uchodźców. Pozostałe świadczenia finansowe wypłacane są bez zmian.

W debacie publicznej zauważono, iż część uchodźców wojennych wróciła do ojczyzny lub wyjechała dalej na Zachód w celu poszukiwania lepszych warunków życia. Większość jednak deklaruje pozostanie w Polsce (tak wynika z badań autorów książki *Uchodźcy wojenni życie i plany na przyszłość*: „Większość ukraińskich uchodźców wypełniających ankietę, szukając schronienia przed wojną, zamierza pozostać w Polsce[6]"). Generuje to kolejne wyzwania jakie stają przed rządem polskim oraz instrumentami władzy wykonawczej.

2. Przemieszczone dzieciństwo – zagrożenia i dysfunkcje (dzieci z traumą, szok kulturowy)

Dzieciństwo utożsamiane jest z beztroskim życiem, zabawą, brakiem problemów – ogólnie powszechnym szczęściem. Nie doznają go jednak współczesne dzieci z Ukrainy, których wojna dotknęła osobiście.

Doświadczenie migracji, uchodźstwa wojennego oraz traumy to czynniki destabilizujące dotychczasowe życie podopiecznych z Ukrainy. W konsekwencji małoletni imigranci doznali „przemieszczonego dzieciństwa", które w ich późniejszym dorosłym życiu może rezonować na stan psychiczny:

> „kiedy dziecko wydostaje się z miejsca wojny, staje się uchodźcą. A bycie uchodźcą jest jak piętno, które – podobnie jak trauma wojny – zmienia człowieka. Determinują jego osobistą tożsamość społeczną i kulturową. [...] Najtrudniejszą bowiem kwestią wydaje się nie ucieczka z miejsca ogarniętego wojną, ale wszystko to, co spotyka człowieka później: procedury weryfikacji, ośrodek dla uchodźców, odosobnienie w kraju przyjmującym,

[6] P. Długosz, L. Kryvachuk, D. Izdebska-Długosz, op. cit., s. 6.

atmosfera polityczna i społeczna kraju przyjmującego, którego mieszkańcy bywają podejrzliwi wobec uchodźców. A do tego bieda, brak domu, brak znajomości języka i kultury, brak pracy, brak więzi społecznych i tym podobne"[7].

Skutki przemieszczonego dzieciństwa są daleko idące. Do kolejnych należy trauma rozumiana jako uraz psychiczny wywołany nagłym, nieprzyjemnym zdarzeniem:

„dzieci uchodźców w wyniku traumy doświadczają pewnego rodzaju »śpiączki« psychologicznej, która chroni je przed rzeczywistością. W ten sposób wycofują się z życia, z którym nie potrafią sobie poradzić. [...] faza depresji jest zastępowana otępieniem – jego pierwszy symptom to zaprzestanie mówienia, następnie zaprzestanie aktywności (»leżenie«), brak łaknienia"[8].

Podopieczni nie mają zbyt dobrze wykształconego aparatu poznawczego, jak również posiadają mniejszą dojrzałość emocjonalną, co skutkuje większym ryzykiem doświadczeń stresowych doznawanych podczas wojny[9]. U dzieci uchodźczych często występuje również zespół stresu pourazowego:

„zaburzenia te pojawiają się zwykle po kilku miesiącach, a niekiedy nawet po kilkunastu latach. Ich charakter jest w dużej mierze uwarunkowany siłą urazu, cechami osobowości pacjenta i jego wcześniejszymi doświadczeniami życiowymi. Niekiedy dolegliwości występują w związku z wydarzeniem, które na pozór nie ma nic wspólnego z pierwotnym urazem pacjenta. Na początku pacjenci uskarżają się na zaburzenia koncentracji i pamięci oraz na skłonność do nadpobudliwości i wybuchowości"[10].

Według specjalistów zajmujących się tą tematyką po pewnym czasie u pacjentów można zauważyć zespół objawów, w których jednostka doświadcza ponownego przeżywania urazu, czy to na jawie, czy we śnie (często dochodzi też do pojawiania się natrętnych obrazów pamięciowych). Zauważalny jest również spadek sił witalnych prowadzących do apatii i zobojętnienia na otoczenie, jak również nadwrażliwość psychiczna objawiająca się wybuchami gniewu[11].

Ponadto dzieci uchodźcze są dodatkowo narażone na szok kulturowy, czyli „niepokój, który wynika z utraty wszystkich znanych znaków i symboli społecznych

[7] A. Kożyczkowska, A. Młynarczuk-Sokołowska, *Kulturowe konteksty dzieciństwa. Szkice antropologiczno-pedagogiczne*, Gdańsk 2018, s. 84.

[8] A. Boroń, A. Gromkowska-Melosik, *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*, Kraków 2022, s. 76.

[9] *Dzieci z Ukrainy – pomoc, integracja i wsparcie edukacyjne w przedszkolu, w szkole i w instytucjach samorządowych*, red. Z. Zbróg, Kielce 2022, s. 208.

[10] J. Kubitsky, *Psychologia migracji*, Warszawa 2012, s. 112.

[11] Ibidem.

[...], dzięki którym orientujemy się w sytuacjach życia codziennego [...], i wywołuje uczucie frustracji"[12].

Zarówno źródło problemu, jak i jego przyczyny w przypadku dzieci uchodźczych są powszechnie znane. Pozostaje zadać pytanie, w jaki sposób można pomóc podopiecznym poza profesjonalną opieką psychologiczną.

> „Najistotniejsze są tutaj dbałość o prawa dziecka i jego psychospołeczną integralność, zapewnienie wsparcia psychicznego, stworzenie środowiska rówieśniczego i edukacyjnego. Szczególnie ważne jest umieszczenie dzieci w instytucjonalnym układzie edukacyjnym, który zarówno zapewnia – przynajmniej do pewnego stopnia – ciągłość doświadczeń edukacyjnych, jak i stanowi znaczący aspekt codziennej strukturyzacji ich życia, również przez umożliwienie interakcji rówieśniczej"[13].

Konstatując, źródłem pomocy poza objęciem pomocą psychologiczną podopiecznych jest zapewnienie im zorganizowanych zajęć, które poza kontaktem rówieśniczym zapewniłby im usystematyzowany i regularny tryb życia – niezależnie czy będzie to środowisko szkolne, czy instytucja kultury. To z kolei będzie miało pozytywny wpływ na ich rezyliencję.

3. Włączenie dzieci uchodźczych w polski system edukacyjny (akty prawne, działania rządu, spostrzeżenia)

Masowe przybycie do Polski dzieci uchodźczych z Ukrainy wymagało podjęcia sprecyzowanych działań włączających imigrantów w polski system edukacji. Dotychczas akty prawne zarówno międzynarodowe, Unii Europejskiej, jak i RP rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 sierpnia 2017 r. regulowały kształcenie osób niebędących obywatelami polskimi. Przepisy traktujące o włączaniu dzieci uchodźczych do polskich placówek oświatowych znalazły odzwierciedlenie w następujących rozporządzeniach i listach:

> „– Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 10 marca 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw (Dz.U. z 2022 r. poz. 573);
> – Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. z 2022 r. poz. 583);

[12] A. Boroń, A. Gromkowska-Melosik, op. cit., s. 84.
[13] Ibidem, s. 230.

– Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 r. w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy (Dz.U. z 2022 r. poz. 645);
– List Ministra Edukacji i Nauki do kuratorów, samorządowców i dyrektorów z dnia 23 marca 2022 r., DWM-WOPG.473.51.2022.MT;
– Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 8 kwietnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy (Dz.U. z 2022 r., poz. 795);
– Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 sierpnia 2022 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy (Dz.U. z 2022 r., poz. 1711);
– List Ministra Edukacji i Nauki do kuratorów, dyrektorów, nauczycieli i przedstawicieli jednostek samorządu terytorialnego z dnia 2 września 2022 r., DWM-WOPG. 473.453.2022.AR"[14].

Kształcenie uczniów z Ukrainy wymagało od dyrektorów szkół i samej kadry pedagogicznej podjęcia określonych działań dotyczących zorganizowania: dodatkowych zajęć z języka polskiego; zwiększenia liczebności oddziału przedszkolnego oraz oddziału klas I-III; utworzenia oddziałów przygotowawczych; zorganizowania pomocy psychologiczno-pedagogicznej; udziału w zajęciach wyrównawczych; zatrudnienia nauczycieli ze znajomością języka ukraińskiego oraz zatrudnienia asystentów kulturowych.

Przed polską kadrą pedagogiczną pojawiło się bardzo trudne zadanie pracy z przymusowymi migrantami. Większość nauczycieli nie posiada kwalifikacji do pracy z grupą wielokulturową stąd wynika pilna potrzeba ich rozwoju w tym zakresie. Ponadto, o czym była już mowa, większość dzieci z Ukrainy doświadczyło traumy oraz szoku kulturowego. Nie bez znaczenia pozostaje również bariera językowa. Uczniowie ze wschodu potrzebują zatem większej uwagi ze strony nauczycieli oraz zrozumienia i wsparcia.

„Ważnym wskaźnikiem do pracy z uchodźcami, szczególnie w pierwszych tygodniach po wybuchu wojny, był materiał zespołu Transatlantic Future Leaders Forum, który przygotował raport pt.: »Rekomendacje systemowe dotyczące integracji dzieci-uchodźców z Ukrainy«, który przedstawił ścieżki, jakimi Ministerstwo Edukacji i Nauki powinno podążać, aby upewnić się, że młodzi Ukraińcy i Ukrainki dobrze odnajdą się w polskiej rzeczywistości. Raport został opublikowany 16 marca 2022 r."[15].

[14] *Dzieci z Ukrainy – pomoc, integracja i wsparcie edukacyjne w przedszkolu, w szkole i instytucjach samorządowych*, red. Z. Zbróg, Kielce 2022, s. 102.
[15] B. Orłowska, Ł. Budzyński, J. Lubimow, *Procesy inkluzji dzieci uchodźców z Ukrainy na przykładzie szkół podstawowych w Gorzowie Wielkopolskim*, Poznań 2022, s. 69.

W raporcie przedstawiono Ministerstwu Edukacji i Nauki informacje o ukraińskim systemie edukacji oraz przykładowe propozycje integracji dzieci uchodźczych z rówieśnikami w polskiej szkole.

Edukacja włączająca powinna uwzględniać indywidualne potrzeby migrantów w tym – potrzebę zachowania tożsamości przez dzieci uchodźcze (ich religię, język, tradycje). Ponadto nadrzędny cel stanowić powinna integracja, by przeciwdziałać wykluczeniu nowo przybyłych, a także pomóc zaaklimatyzować się podopiecznym w nowym środowisku. Niestety w opinii publicznej istnieje dość powszechny obraz generalizujący uczniów-migrantów jako osoby przebywające w Polsce tymczasowo:

> „uczniowie Ci, bez względu na charakter migracji ich rodziców do Polski (przymusowa, ekonomiczna), postrzegani są jako osoby przebywające w Polsce przejściowo, które słabo znają język polski, mają trudności w nauce, odznaczają się niską frekwencją i motywacją do nauki, a także jako zagubione, wyizolowane, często sprawiające problemy wychowawcze, mało zainteresowane edukacją, których rodzice są, z różnych powodów, trudni w kontakcie ze szkołą”[16].

Ta krzywdząca opinia dotyka także dzieci uchodźcze. Włączenie imigrantów do polskiego systemu edukacyjnego wydawało się rozwiązaniem tymczasowym – wojna kiedyś się zakończy. Ponadto uczniowie ze Wschodu mają możliwość nauki w ukraińskim zdalnym systemie edukacyjnym. W środowisku naukowym zauważono fakt, iż nieliczne dzieci uchodźcze nie uczestniczą w edukacji ani polskiej, ani zdalnej na Ukrainie i żaden organ nadzorujący placówki oświatowe nie posiada na ten temat dostatecznych danych i faktycznej wiedzy. O dzieciach uchodźczych „wypadających z systemu” należałoby poświęcić odrębne studia.

Dzieci uchodźcze, przez wzgląd na barierę językową, mają problem z nawiązaniem relacji społecznych w klasie, dlatego też skupiają się we własnej grupie, komunikując się językiem kraju pochodzenia. W połączeniu z traumą wojenną, której doświadczyli może mieć to wpływ na proces adaptacji. Warto nadmienić, że polski system edukacji różni się od ukraińskiego – może to powodować kolejny stres dla dzieci-imigrantów. Ponadto w momencie wybuchu wojny w Ukrainie uczniowie znajdowali się w połowie roku szkolnego. Nie chcąc pozostawiać ich bez edukacji, rzucono ich na głęboką wodę. Dlatego placówki oświatowe starają się zagwarantować bezpieczeństwo nowo przybyłym oraz profesjonalną pomoc:

[16] *Dzieci z Ukrainy – pomoc, integracja i wsparcie edukacyjne w przedszkolu, w szkole i instytucjach samorządowych*, red. Z. Zbróg, Kielce 2022, s. 236.

> „Szkoła powinna stanowić miejsce, które będzie się kojarzyło z bezpieczeństwem i spokojem. Szkoła jest też miejscem zapewniającym edukację, ale też dającym możliwość pomocy psychologicznej i pedagogicznej w trudnych momentach. Warto więc w takich sytuacjach skorzystać z doświadczenia innych, ponieważ czas odgrywa tu kluczową rolę w procesie minimalizowania skutków traumy wojennej i uchodźstwa"[17].

Aby dzieci uchodźcze poczuły się bezpiecznie, wspomniane działania powinny przebiegać długofalowo, a także opierać się na wsparciu członków rodziny tudzież rówieśników.

4. Biblioterapia desensytyzacją dzieci uchodźczych

Paralelnie do placówek oświatowych biblioteki, wypracowując warsztat pracy z dziećmi uchodźczymi poprzez systematyczną organizację zajęć biblioterapeutycznych również sprzyjają strukturyzacji ich życia. Biblioteki i bibliotekarki mają znaczący wpływ na rezyliencję imigrantów.

Biblioterapia (grec. *biblion* – książka, *therapeia* – leczę), rozumiana jako proces leczenia pacjenta poprzez zastosowanie wyselekcjonowanej, w tym celu literatury staje się panaceum na dolegliwości ducha – w tym przypadku również dla dzieci uchodźczych z Ukrainy.

Nie od dziś wiadomo, że literatura ma terapeutyczny wpływ na budowanie zasobów osobistych osób doświadczających lęków, traumy, trudności i problemów życiowych. Jednakże biblioterapię można stosować profilaktycznie. Szczególną rolę w tym zakresie ma bajkoterapia, czyli dobór wyselekcjonowanych tekstów rezonujących na psychikę młodego odbiorcy (4-9 lat) poprzez wskazanie mu właściwych wzorów postępowania i ukazania, że główni bohaterowie mają podobne problemy. To wszystko wpływa na stymulowanie myślenia małego dziecka; pomaga przepracować problem i budować poczucie własnego „Ja"[18].

Biblioterapia dzieci ma szczególne znaczenie. Jak zwraca uwagę Maria Molicka, do głównych jej celów należą: „nazywanie uczuć i nadawanie im wartości; pokazywanie przez książkę, że inne dzieci mają podobne problemy; pobudzenie do dyskusji; rozwijanie myślenia i samoświadomości; poznawanie strategii radzenia sobie; zachęcanie do działania"[19].

---

[17] B. Orłowska, Ł. Budzyński, J. Lubimow, *Procesy inkluzji dzieci uchodźców z Ukrainy na przykładzie szkół podstawowych w Gorzowie Wielkopolskim*, Poznań 2022, s. 77.

[18] M. Molicka, *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie*, Poznań 2011, s. 222-224.

[19] Ibidem, s. 137-138.

Analizując sytuację literackiego bohatera i utożsamiając się z nią, dzieci doznają duchowego oczyszczenia (*katharsis*).

W związku z wybuchem wojny w Ukrainie do polskich bibliotek trafiły dzieci uchodźcze. W celu wspierania ich rezyliencji zaproponowano im warsztaty opierające się w dużej mierze na bajkach terapeutycznych. Celem owych bajek jest: „stymulowanie dziecka do zapoznania się z racjonalną interpretacją sytuacji trudnych, które powszechnie występują, lub do pozytywnej reinterpretacji ubiegłego negatywnego doświadczenia”[20].

W tym procesie znaczącą rolę odgrywają bibliotekarki, które gdy sytuacja tego wymaga przyjmują rolę terapeutek (oczywiście w niedosłownym tego słowa znaczeniu). To bibliotekarki dysponują kompetencjami w doborze literatury i poprowadzeniu warsztatu.

Autorski projekt *Kolorowych sylab*, czyli zajęć biblioterapeutycznych dla dzieci uchodźczych z Ukrainy przeprowadzanych w gorzowskiej książnicy miał/ma charakter procesualny. Na początku spotkań zastosowano lingwioterapię, czyli naukę podstawowych słówek w języku polskim. Do tego celu tworzono prezentacje multimedialne w obu językach (ukraińskim i polskim) oraz samodzielnie przygotowywane tablice pomocnicze np. z nazwami członków rodziny, cyframi czy kolorami. Pozwoliło to podopiecznym na szybkie przyswajanie słówek ułatwiających funkcjonowanie w życiu codziennym i nowym środowisku. Następnie stosowano arteterapię; za pomocą rysunku dzieci uchodźcze wyrażały swoje uczucia i emocje. To w tej części warsztatu zaobserwowano zjawisko inherencji. Dzieci podkreślały swoją tożsamość, wykonując dzieła plastyczne w barwach narodowych Ukrainy. Dopiero z czasem zaproponowano dzieciom biblioterapię.

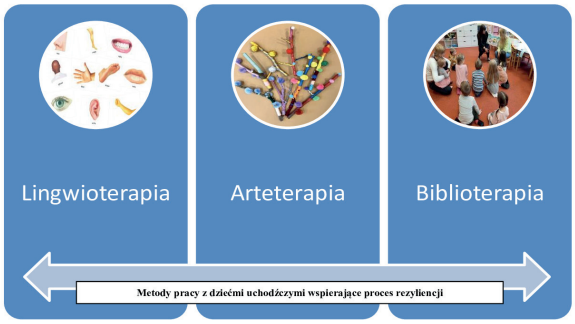

Schemat 1. Metody pracy z dziećmi uchodźczymi
Źródło: opracowanie własne.

[20] Ibidem, s. 224.

Aby mogło dojść do warsztatów biblioterapeutycznych musiał odbyć się proces poznawczy:

Schemat 2. Proces przygotowania warsztatu biblioterapeutycznego dla dzieci uchodźczych
Źródło: opracowanie własne.

Dzięki temu udało się wypracować model pracy zajęć biblioterapeutycznych z dziećmi uchodźczymi, co przy barierze językowej i traumie podopiecznych nie należało do zadań łatwych. Ważnym aspektem zajęć jest/była ich cykliczność. Na początku spotkania odbywały się dwa razy w tygodniu, z czasem w wyniku zaistniałych potrzeb odbywają się cotygodniowo. *Kolorowe sylaby* trwają od 4 marca 2022 r. nieprzerwanie do chwili obecnej (od 4.03. 2022 r. do 30.06.2023 r. odbyło się 65 spotkań, w których udział wzięło 1494 dzieci). Uczestniczą w nich dzieci uchodźcze z Ukrainy, które w znacznej mierze partycypują od początku zaistnienia oferty bibliotecznej; tylko nieznaczna liczba osób wyjechała dalej na Zachód lub wróciła do ojczyzny.

Celem zajęć biblioterapeutycznych w gorzowskiej Bibliotece jest wsparcie psychologiczne podopiecznych z Ukrainy oraz pomoc w zaadaptowaniu się w nowym otoczeniu. Ponadto prowadzące wskazują na polską kulturę i tradycje przy jednoczesnym zachowaniu tożsamości ukraińskiej. Proponowany projekt „Kolorowe sylaby" to zajęcia, w których dzieci uczą się języka polskiego, uczestniczą w warsztatach plastycznych, biblioterapii, integracji polsko-ukraińskiej, zabawach ruchowych.

Biblioterapia w Oddziale Dziecięcym opiera się na literaturze traktującej bezpośrednio o problemach dzieci uchodźczych, jak *Witaj w Polsce*, *Teraz tu jest nasz dom*, *Zadomowieni* lub traktujące o emocjach *Zmartowiozaur*, *Intruzi*, *Wszystko o różnorodności*. Prowadzące pomagają dzieciom przepracować negatywne doświadczenia poprzez włączanie je do dyskusji, wymianę poglądów, zachęcając do działań twórczych.

Implementacją tego jest zauważalna poprawa w zachowaniu i postawie podopiecznych. Zaraz po wybuchu wojny wśród dzieci widoczne były objawy traumy (płacz, lęk, apatia, wycofanie). Po kilku miesiącach trwania zajęć dzieci stały się otwarte, rozmowne, aktywnie brały udział w warsztatach często się uśmiechając. To z kolej pozwala wysnuć konkluzję, iż proces biblioterapeutyczny przebiega pomyślnie, a wciąż niezmienna obecność dzieci na zajęciach, iż oferta jest potrzebna.

5. Wyzwania stojące przed placówkami oświatowymi i instytucjami kultury – przesyt społeczny

Kadra pedagogiczna placówek oświatowych musi podjąć zdecydowane działania w zakresie edukacji wielokulturowej. W placówkach oświatowych do programu nauczania wpisano edukację dla bezpieczeństwa. Nie mniej należałoby uwzględnić również edukację antydyskryminacyjną. Nietolerancja to powszechny problem występujący w szkołach. Masowy napływ dzieci uchodźczych z Ukrainy i włączanie ich w polski system edukacji generuje konflikty społeczne. Dochodzi do dyskryminacji i ekskluzji społecznej nowo przybyłych. Wynikać to może z różnic kulturowych, religijnych, przekonań politycznych, odmienności językowej, zaszłości historycznych. Polskie społeczeństwo powinno być gotowe na przyjęcie „Innego".

Do tego zadania uczniów powinni przygotować nauczyciele, którzy jednakże sami musieliby nabyć kompetencji w zakresie współistnienia i koegzystencji kultur. Dobrze gdyby stali się specjalistami tematyki i ich zjawisk oraz tłumaczyli podopiecznym, iż wszystkie kultury są w równym stopniu wartościowe. Nauczyciel na miarę XXI w. to taki, który prezentuje różne poglądy, ceniąc tym samym przekonania innych osób. Powinien też stwarzać okazję do zapoznania uczniów z przedstawicielami wielu kultur i mieć na uwadze, iż egzotyka może wzbudzać u ucznia ciekawość, ale wcale tak być nie musi[21]. Ponadto pedagodzy mogliby:

> „– mieć świadomość, że »potrzebne są starania o to, aby uczestnicy procesów edukacyjnych potrafili krytycznie analizować i oceniać poczynania polityków, aby umieli i chcieli rozsądnie korzystać z mediów masowej komunikacji, żeby poznawali świat wielu kultur oraz potrafili godnie i zgodnie żyć w tym świecie, żeby ich wybory życiowe dokonywane były mądrze i z uwzględnieniem przesłań płynących z katalogu uniwersalnych wartości i norm życia społecznego«;

[21] *Edukacja dzieci i młodzieży w środowiskach zróżnicowanych kulturowo*, red. T. Lewowicki, B. Chojnacka-Synaszko, G. Piechaczek-Ogierman, Toruń 2014, s. 54.

– dostrzegać potrzebę takiego doboru treści kształcenia i metod pracy, aby pomagały one w lepszym poznaniu i zrozumieniu aktualnych problemów współczesnego świata, w podejmowaniu działań zmierzających do rozwiązywania problemów oraz w uczeniu się okazywania szacunku wobec drugiego człowieka, jego tradycji, kultury, w kształtowaniu postawy otwartości i tolerancji – czyli nauczyciele powinni uwzględnić »metody, które koncentrują się na rozwijaniu wyobraźni, oddziałują na emocje, stwarzają okazję do działania [...] albo odnoszą się do rozwijania umiejętności krytycznego myślenia, analizowania, wartościowania i uogólniania zjawisk (np. debata, dyskusja, studium przypadku)«"[22].

Nie inaczej ma się to do instytucji kultury, np. bibliotek, zwłaszcza wojewódzkich. Do książnic publicznych dostęp jest powszechny, a to oznacza, że odbiorcami świadczonych usług bibliotecznych są również migranci. Mówiąc o usługach bibliotecznych, autorka niniejszego artykułu nie ma na myśli tylko wypożyczania zbiorów bibliotecznych. Istotnym elementem działalności instytucji jest również oferta kulturalno-edukacyjna, które generuje potencjalnych czytelników.

Podobnie jak w placówkach edukacyjnych, tak i w instytucjach kultury pojawili się uchodźcy wojenni, którzy oczekują od bibliotekarzy organizacji działań dostosowanych do ich potrzeb. W związku z tym przed bibliotekarzami (podobnie jak nauczycielami) stoi wyzwanie zdobycia umiejętności do pracy z grupą wielokulturową. Organizując warsztat dla użytkowników książnicy, należy mieć na uwadze odbiorców różnej narodowości. Bibliotekarze paralelnie do nauczycieli nie pracowali dotychczas z grupą migrantów na tak dużą skalę. Stąd konkluzja, iż biblioteki jako jedne z miejsc pełniących funkcje edukacyjne powinny dostosowywać kierunek działań pod grupę wielokulturową, a sami bibliotekarze czuć się w obowiązku do poszerzania kompetencji. Ponadto pojawia się kwestia transmisji kultury: w jaki sposób zachować tożsamość nowo przybyłych, nie generując przy tym konfliktu na tle grupy zróżnicowanej kulturowo? O ile szkoły mogą liczyć na wytyczne i wskazówki z Ministerstwa Edukacji i Nauki, o tyle środowisko bibliotekarskie nie ma skąd czerpać przygotowania. Ewentualne lapidarne szkolenia nie rozwiązują problemu.

Liczne przybycie rodzin uchodźczych z Ukrainy do Polski powoduje przesyt społeczny. O ile na początku wojny Polacy chętnie ofiarowali pomoc, to w debacie publicznej coraz częściej słychać głosy niechęci wobec migrantów.

„Polacy przypisują Ukraińcom następujące cechy: zacofani, biedni, leniwi, niepotrafiący się zachować, nadużywający alkoholu, zachłanni, mściwi, bezwzględni, nieuczciwi, nieszanujący norm prawnych, zorientowani nacjonalistycznie i kłótliwi"[23].

[22] Ibidem.

[23] A. Boroń, A. Gromkowska-Melosik, op. cit., s. 232.

Zachowania ksenofobiczne są powszechne. Masowy napływ uchodźców wojennych do Polski wywołuje niesmak, mówi się nawet o ukrainizacji Polski. Dlatego tak ważne jest, aby już na etapie szkolnym edukować młodzież o odmienności kulturowej i wskazywać im właściwe wzorce postępowań.

6. Wnioski

Wojna w Ukrainie doprowadziła do masowych migracji rodzin (głównie kobiet i dzieci) do Polski. Zarówno obywatele, jak i rząd polski zaoferowali pomoc ofiarom wojny. Odnosiła się ona do zorganizowania punktów recepcyjnych, miejsc noclegowych, wskazania punktów informacyjnych oraz podjęcia działań zaspokajających potrzeby socjalne. Po zarejestrowaniu się uchodźców i uzyskaniu numer PESEL pomoc proponowana przez polskie władze rozszerzyła się o możliwości pobierania świadczeń (300+, 500+, dodatki finansowe do pobytu dziecka w żłobku itp.) i dodatków mieszkaniowych.

W konsekwencji wojny dzieci uchodźcze doświadczyły „przemieszczonego dzieciństwa", które z kolej może generować poważne następstwa, jak: szok kulturowy, stres pourazowy, destabilizację tożsamości. Większość podopiecznych podczas ucieczki z kraju ojczystego doświadczyło sytuacji traumatycznych: rozłąki z bliskimi, śmierci członków rodziny, czy pozostawienia dotychczasowego miejsca zamieszkania.

Aby zminimalizować powyższe skutki, dzieci-migranci zostają włączeni do polskiego systemu edukacji. O edukacji włączającej traktuje wiele aktów prawnych, w tym m.in. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 21 marca 2022 r. w sprawie organizacji kształcenia, wychowania i opieki dzieci i młodzieży będących obywatelami Ukrainy (Dz.U. z 2022 r., poz. 645). Polskie szkoły i kadry pedagogiczne zostały zobligowane do utworzenia oddziałów przygotowawczych, zapewnienia dzieciom z Ukrainy pomocy psychologiczno-pedagogicznej, asystenta kultury, zwiększenia liczebności godzin języka polskiego oraz liczebności klas itd.

Powyższe działania wprowadzają do życia dzieci uchodźczych stabilizację i harmonię, która jest im potrzebna do odzyskania poczucia bezpieczeństwa. Najważniejsze w okazywanej pomocy jest: długofalowość procesu, wsparcie rodziny, a także integracja dzieci polskich z ukraińskimi. To ostatnie, mimo usilnych działań pedagogów, nie zawsze przebiega pomyślnie. Współmiernie do placówek oświatowych biblioteki także sprzyjają strukturyzacji życia dzieci-migrantów poprzez organizację warsztatów. W gorzowskiej Bibliotece od początku wybuchu wojny do chwili obecnej prowadzone

są cykliczne zajęcia ph. „Kolorowe sylaby". Działania skupione są na rezyliencji podopiecznych poprzez naukę słówek w języku polskim, warsztaty plastyczne i biblioterapię.

Dzieci z Ukrainy doświadczają ekskluzji i dyskryminacji. W związku z tym przed nauczycielami stoi wyzwanie nabycia kompetencji do pracy z grupą wielokulturową. To dzięki dydaktykom młodzież szkolna może stać się otwarta na egzotykę i dostrzegać walory wynikające z różnic kulturowych. Dzięki temu nie dochodziłoby do nietolerancji nowo przybyłych lub sytuacje takie należałyby do zjawisk marginalnych.

Bibliotekarze, zajmując się działalnością kulturalno-edukacyjną, powinni uwzględnić odbiorców wielokulturowych. Tworzenie oferty powinno być dostosowane do potrzeb nowo przybyłych i to w sposób, który nie narzucałby celowej akulturacji, lecz pozwolił imigrantom zachować tożsamość. Pozostaje kwestia rozwiązywania ewentualnych konfliktów na tle kulturowym osób kraju przyjmującego z imigrantami. Bibliotekarze muszą nabyć kompetencji, by do takich sytuacji nie dopuścić lub by w razie ich zaistnienia potrafili zażegnać kryzys.

Bibliografia

1. Bończak-Kucharczyk E., *Sytuacja mieszkaniowa uchodźców z Ukrainy w Polsce,* Warszawa 2022 [stan prawny na 1 lipca 2022 r.].
2. Boroń A., Gromkowska-Melosik A., *Ukraińskie uchodźczynie wojenne. Tożsamość, trauma, nadzieja*, Kraków 2022.
3. Długosz P., Kryvachuk L., Izdebska-Długosz D., *Uchodźcy wojenni z Ukrainy – życie w Polsce i plany na przyszłość*, Lublin 2022.
4. *Dzieci z Ukrainy – pomoc, integracja i wsparcie edukacyjne w przedszkolu, w szkole i w instytucjach samorządowych*, red. Z. Zbróg, Kielce 2022.
5. *Edukacja dzieci i młodzieży w środowiskach zróżnicowanych kulturowo*, red. T. Lewowicki, B. Chojnacka-Synaszko, G. Piechaczek-Ogierman, Toruń 2014.
6. Golec M., Kołodziej T., Pietrzak T., Sukiennik A., *Poradnik dla uchodźców z Ukrainy*, Warszawa 2022.
7. Kożyczkowska A., Młynarczuk-Sokołowska A., *Kulturowe konteksty dzieciństwa. Szkice antropologiczno-pedagogiczne*, Gdańsk 2018.
8. Molicka M., *Biblioterapia i bajkoterapia. Rola literatury w procesie zmiany rozumienia świata społecznego i siebie*, Poznań 2011.
9. Orłowska B., Budzyński Ł., Lubimow J., *Procesy inkluzji dzieci uchodźców z Ukrainy na przykładzie szkół podstawowych w Gorzowie Wielkopolskim*, Wydawnictwo Naukowe E Book 2022.
10. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine_pl [dostęp:27.08.2023].

‘Displaced childhood’ as an inclusive in integrating of refugee children from Ukraine into the structural educational framework in Poland

Abstract

Russian aggression against Ukraine has far-reaching consequences not only for the oppressed country, but for the whole world. However, it affects refugee children from Ukraine, who are experiencing ‘displaced childhood’. Additionally, burdened by trauma, culture shock and identity destabilization, they may experience many disorders (e. g. *post-traumatic stress disorder*) that resonating throughout their adult lifes. In order to minimize the negative effects of ‘displaced childhood’ these individuals are being included into by inclusive children the Polish education system and theseby lives are being structured. A stabilizing role is also played by bibliotherapy taking place in the Voivodeshi and Municipal Public Library in Gorzów Wielkopolski, which is a form of desensitization for refugee children. This article also draws attention to the challenges faced by Polish educational institutions and cultural institutions in the face of the mass influx of young immigrants to Poland.

Keywords: war refugees, trauma, displaced childhood, education, multiculturalism, bibliotherapy